

КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ, СПРИЧИНЕНІ ВІЙНОЮ В УКРАЇНІ
К. В. Резнікова, аспірантка, викладачка української мови та літератури
Відокремленого структурного підрозділу «Гуманітарно-педагогічний
фаховий коледж» Мукачівського державного університету
(Мукачево, Україна)

e-mail: Kat.Reznikova94@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5629-6782>

У статті йдеться про основні причини виникнення комунікативних девіацій у соціальному дискурсі на фоні війни в Україні. Проаналізовано найвідоміші комунікативні тренди воєнного часу. Кардинальні зміни, що відбуваються в комунікативних взаєминах, формують нову реальність для країни та її громадян. Ми всі є учасниками комунікативних формальних актів, а якщо комунікативний акт створено неправильно, з порушенням норм структурування, то виникають девіації щодо розуміння, а відтак і щодо створення чергового блоку комунікативної інформації. Форми комунікативної девіації мають широкий спектр вияву у зв'язку з різноманітністю соціальних та лінгвістичних норм, які можуть бути порушені. За такої складності й різноманітності девіацій дослідники вважають за потрібне звернути увагу на необхідність чіткого визначення межі того, що є нормальним, а що – протиправним, патологічним і перевищує встановлену в суспільстві «межу терпимості» комунікації. Під впливом війни на свідомість українців увесь сучасний світ переживає комунікативну революцію, глобалізується інтернет-спілкування, феномен віртуальності, відбувається модифікація поведінкових і комунікативних моделей. У цій реальності людина перебудовується, набуває нових знань, змінюється її сприйняття світу, з'являється нове мовомислення, відбувається своєрідна неологізація української мови, розбудовується лінгвістична термінологія, актуалізується лінгвокреативність. Саме на цьому підґрунті й формуються комунікативні девіації. Термін «девіація» розуміють як соціологічне, філософське та психологічне поняття. Класичним прикладом соціальної девіації можуть слугувати правовий ідеалізм та правовий нігілізм, які містять відхилення від загальноприйнятої норми поведінки.

Мовні девіації ґрунтовані на конфлікті між когнітивним і мовним, тобто гнучким, мінливим способом мислення і формалізованим, візуалізованим способом його вираження засобами ідіоетнічної мови. Комунікацію вважають успішною та ефективною, якщо вона адекватна, тобто обов'язково досягається, з погляду комунікантів, достатнє порозуміння. Девіації, пов'язані з мовною компетенцією, багато в чому визначені специфікою лексичної і граматичної семантики, а девіації, пов'язані з комунікативною компетенцією, – особливостями комунікативної семантики та «власне» прагматичними чинниками. Сучасний політичний та соціальний стан сигналізують про появу все більше девіантних комунікативних ситуацій.

Ключові слова: *комунікатив, соціалізація, війна, девіація, комунікативний збій, негармонійне спілкування, комунікативний дискомфорт.*

Актуальність. Сучасний стан соціуму, як і держави України, перебуває в скрутних умовах. Через війну комунікація змінюється, люди перебувають у стресовій ситуації, тому виникає нетипова поведінкова форма. У зв'язку з цим актуальними стають дослідження організації комунікативного процесу за допомогою природної мови, аналіз мовленнєвої поведінки комунікантів у різних типах цілеспрямованої соціальної вербальної дії, пошук шляхів підвищення ефективності мовної комунікації, вивчення національно-культурної специфіки мовленнєвого спілкування, виявлення не тільки успішних мовленнєвих взаємодій, а також причин комунікативних конфліктів і невдач, надання рекомендацій і визначення шляхів їх подолання, тим більше в умовах війни. Перешкоди в комунікації можуть відбуватися на фоні як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Українські науковці розглядають мовну комунікацію на лінгвістичних, когнітивних, соціальних і культурних засадах (2, с. 98). Найчастіше зміни на комунікативному рівні відчутні в медіатекстах.

Зміни в суспільстві пов'язані з двома взаємопротилежними тенденціями: активною деривацією неологізмів на національній мовній основі (використання запозичень, а не питомих українських відповідників) / інтенсифікація процесу запозичень як наслідок загальної глобалізації.

Важливо завжди пам'ятати про роль комунікативних знань, якими послуговується посередник у процесі діалогу (3, с. 170). Недостатня компетентність посередника щодо реалізації принципів медіації, засад об'єктивності, нейтральності та рівноправності призводить до різних форм комунікативних девіацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концептуально мовні та комунікативні девіації опрацьовані ґрунтовно. Основу їхнього вивчення в українському мовознавстві заклав Ф. Бацевич (1, с. 204), аналізуючи та типологізуючи мовні девіації як комунікативні невдачі. Огляд проблематики сучасної комунікативної девіатології зробила Х. Дяків (3, с. 168). Девіативність у мовленні, як акцентує Ю. Макарець, «є прикметою текстів українських інтернет-ЗМІ» (2, с. 99). Т. Мішеніна, аналізуючи мовні девіації як відхилення від норми, використовує термін «інтерферема – одиниця, утворена шляхом буквального перекладу з урахуванням фонетико-типових норм мови, що зазнає впливу» (4, с. 61).

Мета дослідження – висвітлити проблему комунікативних девіацій, що виникли в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні все українське суспільство перебуває в стані війни та відчуває її. Визначаючи сутність девіантної поведінки в первинному її розумінні, вважаємо за необхідне зазначити, що існує два типи девіацій.

До першого типу належить зазвичай така поведінка, що набирає суспільно несприятливих, навіть дуже небезпечних форм (наприклад, злочинність, сюди ж зараховуємо й агресію росії проти України), унаслідок чого суспільство змушене застосовувати відповідні санкції. Соціальні наслідки цього типу девіантної поведінки полягають у підриві громадського порядку, посиленні ентропійних процесів, нівелюванні й розпаді особистості, зниженні якості роботи й рівня суспільних стандартів, наростанні соціальної апатії тощо. Рушійною силою цього типу девіантної поведінки є деформовані потреби й цінності, що спонукають особистість або соціальну групу діяти всупереч вимогам суспільства. Яскравим прикладом є позиція окупантів та їхнє антиморальне сприйняття світу (7). Причинами такої поведінки можуть бути також дефекти правової і моральної свідомості людей, які часто-густо пов'язані навіть з особливостями їхньої емоційно-вольової сфери, настроєм, сподіваннями.

Другий тип девіантної поведінки пов'язаний із процесом розвитку суспільства, застарілими соціальними нормами, критеріями та стандартами, які необхідно змінювати, оскільки вони гальмують процеси суспільного розвитку. Масштаби поширення різноманітних форм девіантної поведінки цього типу рухливі. Наприклад, вони можуть значно зростати в періоди соціальних змін, реформ, революційних перетворень, коли відбувається руйнування стереотипів і застарілих норм поведінки.

До основних форм девіантної поведінки належать правопорушення (зокрема й злочинність), пияцтво, наркоманія, проституція, самогубство. Серед них злочинність є найнебезпечнішою формою, проявом гострого конфлікту між особистими та суспільними інтересами (5, с. 73). Алкоголізація (пияцтво й алкоголізм) та наркоманія є формою втечі від повсякденних турбот і життєвих негараздів, засобом зняття напруження й невпевненості. Крайньою формою такої втечі є самогубство.

До комунікативних девіацій зараховують нездійснення або неповне здійснення комунікативного наміру адресанта через повне або часткове нерозуміння його повідомлення адресатом, а також непередбачуваний і небажаний ефект (наприклад, образа, роздратування, подив), що виникає під час спілкування (6, с. 112). Їх пов'язують з особистими характеристиками комунікантів, обставинами спілкування, процесами вербалізації та розуміння, труднощами досягнення комунікативних і практичних цілей,

порушенням принципу комунікативної контактності. Ознакою неуспішної комунікації є комунікативний збій (недостатнє розуміння партнера з комунікації) або навіть комунікативний провал (неадекватна комунікація), повне нерозуміння між комунікантами (9, с. 11). Узагальнено можна назвати три комунікативні тренди воєнного часу:

1. Ціннісний тренд, який став вирішальним у бізнесі, політиці та держструктурах. Для компаній іміджева комунікація замінила продуктову – свідомо чітка позиція вийшла на передній план. Зросла роль корпоративної соціальної відповідальності. В умовах війни бізнес переорієнтував програми сталого розвитку й допомоги, почав більше допомагати армії, ВПО та спонукати до волонтерства. Програми допомоги стали невід’ємною політикою компаній та організацій.

2. Тренд підтримки – це «must have» будь-якої комунікації: *Ми разом. Дякуємо. Переможемо. Допомагаємо. Віримо. Працюємо. Донатимо. Тримаємося* тощо. Частка підтримувальних слів в інформаційному просторі суттєво зросла. Такі меседжі допомагають аудиторії впоратися з пригніченістю та емоційними труднощами, які час від часу відчуває кожен. Як би це не було банально, але часто людям достатньо слів, щоб почуватися краще.

3. Національний тренд, який вийшов далеко за межі України й став популярним як в одязі, так і там, де можна використовувати орнаменти, наліпки, фото, слогани. Виразною стала й патріотична українська риторика, що міцно закріпилася за вітчизняними компаніями.

Зміни, що відбуваються в комунікативних взаєминах, формують нову реальність для країни та громадян. Стисло її можна сформулювати так: майбутнє, за яке ми боремося, залежатиме від нашої відповідальності, що є головною ознакою моральної зрілості в регулюванні суспільних відносин. Такий сенс уже зараз поступово розподілений на різні цільові аудиторії і транслюється по каналах та в різних формах комунікацій. І це великий позитив, бо ми наочно демонструємо, що ми є те суспільство, яке здатне себе змінити.

Війна стала потужним об’єднувальним досвідом. Зросла потреба в спілкуванні, налагодженні стосунків із близькими та відновленні втрачених контактів. Українці почали комунікувати частіше: згідно з дослідженням CEDOS, 2022 року проти 2020-го майже втричі збільшилася кількість тих, хто постійно на зв’язку з родиною та друзями. Водночас українці відкрито підтримують позицію щодо ізоляції тих, хто порушує світовий порядок (8).

Зараз кожен із нас має свою роль у цій війні і кожен здатен зробити внесок у перемогу та розбудову країни.

Підходи до вивчення комунікативної девіації розглядаємо крізь призму аналізу усного та розмовного мовлення. Найактивнішою сферою використання лексичних маркерів, що дають змогу виявити девіації, є розмовно-побутові (4, с. 63). Ці знаки мови формують оцінний зміст девіантної комунікації, визначають її характерологічні ознаки.

Події, що зараз відбуваються в Україні, а саме війна, призвели до зіставлення основних категорій етики «добро ↔ зло», які є визначальними для оцінних поглядів, де кожен елемент має парну протилежну категорію: милосердя ↔ жорстокість, порядність ↔ безчесність, сміливість ↔ боягузтво, правдивість ↔ брехливість, щедрість ↔ жадібність, доброта ↔ злість, щирість ↔ лицемірство. Відсутність в адресата, з позиції адресанта, етичних ідеалів визначає вид комунікативної девіації за характером потреб як такий, що зачіпає рівень поваги до особи (3, с. 170).

Сфера комунікативної девіатології – це певною мірою та галузь наук про мову, у якій кожен уважає себе компетентним (1, с. 132), адже звичним явищем для всіх є робити зауваження, виправляти помилки, а ще більше – мати докори сумління: а чи так мене зрозуміли, а що малося на увазі, чи я сказав те, що треба? Проте нині девіатологія як наука перебуває на етапі становлення, через що й не вистачає моделі помилкових процесів, немає цілісної класифікації комунікативних девіацій, а також розвідок про виникнення й функціонування комунікативних невдач у різних жанрах і стилях.

Лексичні маркери комунікативної девіації в період війни дають змогу схарактеризувати особистісні риси співрозмовника за такими ознаками:

- 1) агресивність, грубість, напр.: *варвар, бешкетник, зайдиголова, нападник, хуліган*;
- 2) безвольність, напр.: *амеба, ганчірка, жертва*;
- 3) боягузтво, напр.: *боягуз, трусло*;
- 4) неосвіченість, некультурність, розумова обмеженість, напр.: *бевзень, бовдур, валянок, вандал, даун, debil, дикун, дурень, дурило, кретин, недотепа, невіглас, недоук, недоучка, осел, пень, розумака, телепень, темнота, товкач, туман, тундра, чурбак, шизофреник*;
- 5) схильність до обману, напр.: *брехач, брехайло, брехунець, містифікатор, обманщик, ошуканець*;
- 6) прагнення до наживи, корисливість, напр.: *жаднюга, жлоб, жмот, скупар, скупердя, скупий, скнара*;
- 7) неадекватність, напр.: *божевільний, вальтонутий, відморожений, двинутий, дивний, крейзанутий, неадекватний, невірноважений, прибабаханий, пришелепкуватий, причмелений, схиблений, чудний, шизонутий*;
- 8) жорстокість, злість, напр.: *варвар, відморозок, вовк, гадюка, деспот, звірюга, злюка, зміюка, ірод, кат, мегера, тварина, фурія*;
- 9) зрадливість, підступність, напр.: *віровідступник, єхидна, змія, зрадливець, зрадник, їуда, провокатор, скорпіон, штрейкбрехер*;
- 10) неповага до Божих законів, напр.: *безбожник, безвірник, боговідступник, богохульник, єретик*;
- 11) агресивність, напр.: *алкаш, алкоголь, алконавт, наркоман, наркоша, опияка, п'яничка, п'янчуга, ханига*.

Висновки та перспективи. Отже, через події, які зараз відбуваються в Україні, значно збільшилася кількість комунікативних девіацій, зокрема в розмовно-побутовому стилі. Використання мовних маркерів для визначення девіації допомагає зрозуміти й схарактеризувати певні риси адресанта та виокремити саме його комунікативні особливості. Спілкування між представниками різних культур може ускладнюватися взаємонерозумінням, пов'язаним із використанням кодів, притаманних лише конкретній культурі. Вивчення девіацій змінює суспільний погляд на неточності й невдачі в спілкуванні як на аномалію або на патологію, відтак можна випрацювати критерії якісного інтерв'ю, як й успішного діалогу загалом. Це сприяє успішності як міжособистісної, так і міжкультурної комунікації, формуванню комунікативного менеджменту й медіаграмотності, викладанню неориторики, іноземних мов і перекладу.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : ВЦ «Академія». 2009. 376 с.
2. Домрачева І. Мовні девіації в українських засобах масової інформації. *Вісник Донецького національного університету*. Серія Б. Гуманітарні науки. 2015. № 1(2). 507 с.
3. Дяків Х. Комунікативна девіатологія в Україні: огляд проблематики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. Вип. 6. 323 с.
4. Ківенко Н., Лановенко І., Мельник П. Девіантна поведінка: сучасна парадигма. Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2002. 240 с.
5. Кісіль З., Кісіль Р. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини. *Соціально-правові студії*. 2018. Вип. 1. 357 с.
6. Макарець Ю. До питання про девіативність текстів українських інтернет-ЗМІ (на прикладі інтернет-видання «Українська правда»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Філологія. 2018. № 32. Т. 3. 158 с.
7. Мішеніна Т. Мовні девіації інтерферального характеру в системі сучасної української мови. *Філологічні студії*. Криворізький державний педагогічний університет. 2014. Вип. 11. 316 с.
8. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Київ : Критика, 2008. 435 с.

9. Тищенко О. Мовна концептуалізація небезпеки та ризику в науковій та наївній моделях світу: до проблеми лінгвістики безпеки. *Науковий репозитарій Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2017. 307 с.
10. Штельмах М. Інтерв'ю в системі жанрів сучасної українськомовної комунікації : автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 18 с.

References

1. Batsyevych, F. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky (Basics of communicative linguistics)* Kyiv: Akademiia, 376 (in Ukr.).
2. Domracheva, I. (2015). Movni deviatsii v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (Language deviations in the Ukrainian mass media). In: *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu (Bulletin of the Donetsk National University)*. Serii B. Humanitarni nauky. 1–2, 507 (in Ukr.).
3. Diakiv, Kh. (2016). Komunikatyvna deviatolohiia v Ukraini: ohliad problematyky (Communicative deviatology in Ukraine: a review of issues). In: *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky (Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University)*, 6, 323 (in Ukr.).
4. Kivenko, N. V., Lanovenko, I. I. & Melnyk, P. V. (2002). Deviantna povedinka: suchasna paradigm (Deviant behavior: a modern paradigm). Irpin': Academy of State Tax Service of Ukraine, 240 (in Ukr.).
5. Kysil, Z., Kysil, R. (2018). Pryrodni ta sotsialni determinanty formuvannia deviantnoi povedinky liudyny (Natural and social determinants of the formation of deviant human behavior). In: *Sotsialno-pravovi studii (Social and legal studies)*, 1, 357 (in Ukr.).
6. Makarets, Yu. S. (2018). Do pytannia pro deviatyvnykh tekstiv ukrainskykh internet-ZMI (na prykladi internet-vydannia "Ukrainska pravda") (On the question of the deviance of the texts of the Ukrainian online media (using the example of the online publication "Ukrainian Pravda")). In: *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu (International Humanitarian University Herald)*. Ser.: Filolohiia. 32, 3, 158 (in Ukr.).
7. Mishenina, T. (2014). Movni deviatsii interferalnogo kharakteru v systemi suchasnoi ukrainskoi movy (Linguistic deviations of an interferal nature in the system of the modern Ukrainian language). In: *Filolohichni studii (Philological studies)*. Kryvorizkyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet. 11, 316 (in Ukr.).
8. Stavvytska, L. (2008). Ukrainska mova bez tabu. Slovnyk netsenzurnoi leksyky ta yii vidpovidnykiv (Ukrainian language without taboos. A dictionary of profanity and its equivalents). Kyiv: Krytyka, 435 (in Ukr.).
9. Tyshchenko, O. (2017) Movna kontseptualizatsiia nebezpeky ta ryzyku v naukovii ta naivnii modeliakh svitu: do problemy linhvistyky bezpeky (Linguistic conceptualizations of danger and risk in scientific and naïve world models: Towards a problem in the linguistics of security). In: *Naukovyi repozytarii Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiedialnosti (Scientific repository of Lviv State University of Life Safety)*, 307 (in Ukr.).
10. Shtelmakh, M. (2008). Interv'iu v systemi zhanriv suchasnoi ukrainskomovnoi komunikatsii (Interview in the genre system of modern Ukrainian-language communication): Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 18 (in Ukr.).

COMMUNICATIVE DEVIATIONS CAUSED BY THE WAR IN UKRAINE

**Catherine Reznikova, Graduate student, Teacher of Ukrainian language and literature,
a separate structural unit "Humanities and Pedagogical Vocational College",
Mukachevo State University
(Mukachevo, Ukraine)**

e-mail: Kat.Reznikova94@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5629-6782>

Abstract. Introduction. *In the article, we tried to demonstrate the main reasons for the emergence of communicative deviations in social discourse against the background of the war in Ukraine. The most famous communicative trends of the wartime are analyzed. Radical changes taking place in communicative relations form a new reality for the country and its citizens. We are all participants in communicative formal acts, and if the communicative act is created incorrectly, in violation of the norms relevant to structuring, we get deviations in terms of understanding, and therefore in creating another block of communicative information.*

The purpose. *Forms of communicative deviation have a wide range of manifestations in connection with the variety of social and linguistic norms that may be violated. With such complexity and diversity of deviations, researchers consider it necessary to pay attention to the need to clearly define the boundary of what is normal, and what is illegal, pathological and exceeds the socially established "limit of tolerance" of communication.*

Main results of the study. *Under the influence of the war on the consciousness of Ukrainians, the entire modern world is experiencing a communication revolution, Internet communication is globalizing,*

the phenomenon of virtuality, behavioral and communication models are being modified. In this reality, a person is restructured, acquires new knowledge, his perception of the world changes, a new way of thinking about language appears, a kind of neologization of the Ukrainian language takes place, linguistic terminology is developed, linguistic creativity is updated. It is on this basis that communicative deviations are formed.

Originality. *The concept of “deviation” is understood as a sociological, philosophical and psychological concept. A classic example of social deviance can be legal idealism and legal nihilism, which contain deviations from the generally accepted norm of behavior.*

Conclusions and specific suggestions of the author. *Linguistic deviations are based on the conflict between cognitive and linguistic, that is, a flexible, changing way of thinking and a formalized, visualized way of its expression by means of idio-ethnic language. Communication is considered successful and effective if it is adequate, that is, sufficient understanding must be achieved, from the point of view of the communicators. Deviations related to language competence are largely determined by the specifics of lexical and grammatical semantics, and deviations related to communicative competence are determined by communicative semantics and “properly” pragmatic factors. The current political and social situation signals the emergence of more and more deviant communicative situations.*

Key words: *communicator, socialization, war, deviation, communicative failure, inharmonious communication, communicative discomfort.*

Надійшла до редакції 10.05.23

Прийнято до друку 29.11.23